

УДК 37.018.2

Г. В. БЕЛАН

м. Херсон

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО: ТИПОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ

У статті представлено розгляд сучасних наукових підходів до вивчення особистості та педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського у працях вітчизняних істориків педагогіки. На основі цих досліджень здійснено спробу виявити типологічні риси цих праць, конкретизувати підходи сучасних дослідників до вивчення доробку В. О. Сухомлинського у вітчизняному історико-педагогічному дискурсі. Охарактеризовано систематизуючі та узагальнюючі праці, в яких, на основі проблемно-тематичного підходу, хронологічного критерію здійснено історико-педагогічний аналіз досліджень вітчизняних учених, присвячених різним аспектам творчої системи В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: історико-педагогічні дослідження, сухомліністика, педагогічна система, типологія, наукові підходи.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства на засадах гуманізації та демократизації, звернення до європейських політичних і культурних традицій унаслідок процесу євроінтеграції зумовили суттєві зміни у сучасній освіті, характерною ознакою якої є поєднання набутого педагогічного досвіду з інноваціями. За умов інтеграції національної системи освіти в міжнародний освітній простір на засадах пріоритету національних інтересів, толерантності в оцінюванні та адаптації здобутків вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки до потреб сучасності особливої значимості набувають питання репрезентативного вивчення творчої спадщини визначних освітян, педагогів світового виміру, які сприяли активізації інноваційних процесів у царині національної педагогічної думки та онтологічним пошукам у сфері наукового пізнання. Зважаючи на зазначене, особливої актуальності сьогодні набуває дослідження внеску видатного педагога, гуманіста і мислителя – Василя Олександровича Сухомлинського, наукова спадщина якого залишається невичерпним джерелом розвитку сучасної науки про освіту, розвиток і виховання підростаючого покоління.

Вивчення доробку В. О. Сухомлинського як вченого та педагога в історичній ретроспективі має тривалі хронологічні межі та є якісно-динамічним процесом. Розгляд його творчої діяльності в діахронії приводить сучасну педагогічну науку до розуміння усієї глибини значення для нашої держави науково-педагогічної спадщини В. О. Сухомлин-

ського, яка містить і теоретичні, і прагматично-педагогічні аспекти.

Вважаємо, що вивчення доробку В. О. Сухомлинського в історико-педагогічному дискурсі не тільки сприяє ефективності новітніх педагогічних пошуків, але й дає можливість зробити певні загальні висновки щодо напряму реформаційних процесів в освітній сфері. Високий науковий потенціал цієї інноваційно-традиційної форми досягається при зверненні науковців до принципу історизму у висвітленні фактів, адекватного використання всіх джерел інформації, а також при цілісному підході до вивчення ідей вітчизняного вченого-педагога зі світовим ім'ям.

Постановка завдання. У сучасній історико-педагогічній науці констатуємо велику кількість та різновекторність праць, присвячених вивченню науково-творчої спадщини В. О. Сухомлинського, що дозволяє стверджувати про своєчасність спроби їх систематизації, аналізу й узагальнення. Акцентуючи увагу на зростаючій динаміці розвитку досліджень, присвячених В. О. Сухомлинському, що виділились в окремий наукознавчий напрям в історико-педагогічній науці та отримали назву «сухомліністика», визначаємо **метою** нашої статті розгляд особливостей його функціонування у сучасній сфері науково-педагогічного пізнання та з'ясування закономірностей у типології підходів вітчизняних учених до вивчення постаті В. О. Сухомлинського як педагогічної персоналії.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний історіографічний і науковий аналіз

історико-педагогічних праць, монографій, літературних творів, документальних нарисів публіцистичного та художнього характеру, матеріалів ювілейних науково-практичних конференцій та педагогічних читань, присвячених річниці від дня народження В. О. Сухомлинського, дисертаційних досліджень, наукових статей дає сучасним історикам педагогіки можливість стверджувати про підвищений інтерес науковців і педагогічної громадськості до особистості Василя Олександровича та його педагогічної системи, що, у свою чергу, зумовлює потребу систематизації проведених досліджень із питань вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

У сучасній історико-педагогічній науці вже існує низка досліджень, у яких здійснено спробу структурувати наявну вітчизняну історико-педагогічну літературу, присвячену науково-педагогічному доробку В. О. Сухомлинського.

Найґрунтовнішим дослідженням для нашої наукової розвідки є дисертаційна робота О. В. Сараєвої «Педагогічна система В. О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених» (2007), у якій розкрито етапи дослідження педагогічної системи педагога, їхню суспільно-історичну зумовленість та особливості в контексті розвитку освіти й педагогічної думки; охарактеризовано провідні тенденції вітчизняних досліджень, присвячених педагогічній системі В. О. Сухомлинського, а також представлено типологію наукових підходів до вивчення педагогічної системи В. О. Сухомлинського вітчизняними дослідниками.

Так, зокрема на основі застосовуваних науковцями підходів О. В. Сараєвою розроблено типологію досліджень педагогічної системи В. О. Сухомлинського. За формою написання розвідок вона виділяє дисертації, статті в журналах і газетах, матеріали конференцій, монографії, методичні рекомендації та навчальні посібники; за характером дослідження – описові, рефлексивно-описові, біографічні, зіставно-порівняльні праці; за напрямками розкриття змісту його творчості – розумове, морально-етичне, громадянське виховання, навчання та внутрішкільне управління (Н. Базилевич, А. Бик, Л. Бондар, Т. Будняк,

В. Кіндрат, Т. Когачевська, К. Кривошеєнко, В. Лоскутов, О. Попандопуло, А. Попова, І. Слюсаренко, О. Соколовська). Окремо розглядалися такі аспекти, як виховання колективу (Г. Бучківська, Г. Калмиков, Р. Позинкевич), самовиховання (Н. Василенко), засоби виховання (І. Наливайко, Г. Ткаченко, Л. Петрук, А. Семез, З. Шевців). Не залишилося поза увагою науковців і питання навчання й виховання дітей різних вікових категорій у педагогічній системі В. Сухомлинського: дітей дошкільного віку (Г. Сухорукова, Н. Тарапака), молодшого шкільного віку (Н. Базилевич, Н. Безлюдна, Г. Бондаренко, Т. Будняк, М. Дубінка, А. Семез, Н. Тарапака, Л. Ткачук, О. Тимофеева), учнів середньої та старшої школи (А. Аллагулов, Н. Василенко, Т. Когачевська) [3, 202–203].

Дослідницею констатовано, що система роботи В. О. Сухомлинського та діяльність керованої ним Павлівської середньої школи зумовили велику увагу педагогічної громадськості від початку їхнього виникнення. Ідеї педагога отримали широкий резонанс у засобах масової інформації, наукових розвідках, які з 80-х рр. ХХ ст. почали виокремлюватися в напрям історико-педагогічної науки під назвою «сухомліністика». О. В. Сараєва відзначає, що сухомліністика, особливості якої полягають у різноманітності авторських позицій, із яких висвітлюється, аналізується й розвивається педагогічна спадщина В. Сухомлинського, у своєму становленні та розвитку пройшла три етапи: 1948–1990 рр. – період накопичення досліджень різних аспектів педагогічної системи В. О. Сухомлинського на засадах радянської ідеології та марксистсько-ленінської методології. Джерельну базу сухомліністики цього періоду становлять як праці самого педагога, так і кандидатські дисертації, публікації в періодичних виданнях (як фахових, так і масових) і перші розвідки, де зроблено аналіз окремих аспектів творчої спадщини педагога. Метою звернення більшості авторів до вивчення різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського було вивчення спадщини педагога та пошук шляхів для розв'язання проблем, поставлених тогочасними реаліями; 1991–2000 рр. – період вивчення та інтерпретації педагогічної

системи В. О. Сухомлинського на ґрунті національної ідеології й об'єктивного наукового, гуманістичного підходу, коли було значно розширено джерельну базу й тематику досліджень. Дослідницею помічається зростання кількості праць (як монографій, так і публікацій у педагогічній пресі), в яких розглядається педагогічна система, створена педагогом, і вона розцінюється як внесок в історію української педагогічної думки; 2001–2005 рр. – якісно новий період дослідження педагогічної системи В. О. Сухомлинського, що характеризується інтерпретацією ідей видатного педагога з культурологічних і компаративних підходів та з позицій філософії освіти. Спадщина Павлиського вчителя починає розглядатися як педагогічна система [3, 201–202].

Проведений О. В. Сараєвою проблемно-генетичний аналіз вітчизняних досліджень спадщини В. О. Сухомлинського дав їй змогу резюмувати, що основною метою звернення радянських, пострадянських та українських науковців до творчого доробку В. О. Сухомлинського було: 1) осягнути внесок Василя Олександровича у вітчизняну педагогічну науку; 2) оцінити його особистість як персоналію; 3) виробити практичні рекомендації щодо розв'язання освітніх завдань, поставлених перед освітою; 4) провести компаративний, системний розгляд творчого доробку педагога [3, 199].

Не менш інформативною в аспекті нашої наукової розвідки є дисертаційне дослідження Ю. Г. Новгородської «Розвиток ідей В. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра в педагогічній теорії та практиці сучасної школи» (2004), у якому репрезентовано аналіз розвитку педагогічних ідей щодо формування творчої особистості школяра в 70–90-х роках ХХ ст. Зокрема подано оцінку науковцями педагогічної спадщини В. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра; проаналізовано вплив ідей ученого щодо формування творчої особистості школяра на трансформаційні процеси освіти в Україні в 90-ті роки ХХ ст.; узагальнено досвід використання доробку вченого з проблеми формування творчої особистості школяра в практиці сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

У дослідженні науковцями педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського дослідниця на основі використання проблемно-тематичного підходу до систематизації праць з окресленої проблеми, а також за допомогою хронологічного критерію виділяє два періоди: перший період – 50–70-ті роки ХХ ст., що характеризувався процесами часткової демократизації та десталінізації суспільного життя, що, безумовно, вплинуло на розвиток вітчизняної педагогіки, яка відзначалася спробами реформувати шкільну освіту. За твердженням дослідниці, у цей період відбулося становлення В. О. Сухомлинського як педагога-теоретика, науковця й педагога-новатора, який уже у своїх перших педагогічних працях («Верьте в человека», «Духовный мир школьника», «Людина неповторна» та інших) відійшов від ортодоксального колективістського канону і, не применшуючи виховної ролі колективу, проголосив авторитет індивіда, що прозвучало бінарною опозицією до існуючої офіційної парадигми. Ученого звинувачували в схильності до начебто абстрактного гуманізму, неприйнятності для виховання майбутнього «будівника комунізму», що привернуло увагу педагогічної громадськості й започаткувало активне обговорення концептуальних засад ученого щодо формування творчої особистості школяра (А. Бондар, М. Гриценко, Е. Лебедєва, Б. Лихачов, Ф. Кузнецов, В. Кумарін, А. Левшин). Ю. Г. Новгородська підкреслила, що увага дослідників педагогічного доробку В. О. Сухомлинського в основному концентрувалася на суперечностях поглядів ученого [2, 193–194].

Виокремлюючи другий період – 70-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст., дисертантка зазначає, що це був період визнання педагогічної гуманістичної концепції педагога, оскільки в цей час видаються вибрані педагогічні твори В. О. Сухомлинського, створюється Українська асоціація ім. Василя Сухомлинського, проводяться щорічні науково-практичні конференції, педагогічні читання, видаються збірники матеріалів конференцій та читань [2, 193–194].

Проведений Ю. Г. Новгородською історіографічний аналіз великої кількості історико-педагогічної літератури, де прямо чи опосередковано розглядається доробок ученого

щодо розв'язання проблеми формування творчої особистості школяра, дозволив їй систематизувати джерела за такими напрямками:

1. Інтерпретація ідей В. О. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра в дисертаційних дослідженнях (Л. Абрамова, Н. Безлюдна, Л. Бондаренко, Т. Будняк, Г. Бучківська, В. Василенко, С. Денисюк, М. Дубінка, О. Дуда, Г. Калмиков, Т. Кочубей, В. Кошель, В. Кравцов, К. Кривошеєнко, Л. Мамчур, Л. Мілков, І. Наливайко, Т. Остапівська, І. Остапівський, Л. Петрук, О. Соколовська, Г. Ткаченко, Л. Ткачук, Г. Файзуліна та ін.). Проведений аналіз дисертаційних досліджень засвідчив, що значна кількість робіт за 1975–1990 рр. (25–46,3%) виконувалася в руслі радянської офіційної педагогіки. Дисертантка констатує, що науковці не ставили за мету розкрити своєрідність і оригінальність В. О. Сухомлинського як педагога, а намагалася пристосувати його спадщину до існуючого ладу. Починаючи з 90-х років, особливо в роки незалежності України, дослідниця відмічає зростання кількості дисертаційних досліджень (29–53,7%) доробку В. О. Сухомлинського, написаних на ґрунтовній джерельній базі та істотно розширення їхньої тематики [2, 195].

2. Дослідження спадщини В. О. Сухомлинського щодо формування творчої особистості школяра вітчизняними науковцями (М. Антоненко, Т. Афанасєва, І. Бех, М. Богуславський, Л. Бондар, М. Боришевський, Г. Волков, Г. Грінченко, О. Дзевєрін, І. Зязюн, Н. Калініченко, В. Князюк, Є. Коваленко, О. Коваль, В. Кремень, В. Кузь, Г. Настасєєв, Н. Ничкало, В. Пермінова, Є. Родчанін, А. Розенберг, О. Савченко, П. Соколов, О. Сухомлинська, В. Хайруліна, М. Ярмаченко та ін.). Проведений дослідницею аналіз теоретичних праць вітчизняних дослідників педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського засвідчив, що вони характеризуються об'єктивністю, науковістю, глибоким проникненням у важливі аспекти теорії та практики В. О. Сухомлинського, критичним переосмисленням його педагогічного доробку з урахуванням вимог сучасної науки, показом особистості вченого в суперечностях реального життя. З'ясовано, що вітчизняні науковці зосереджують увагу не тільки на

теоретичних положеннях спадщини В. О. Сухомлинського, а й на їхньому подальшому розвитку [2, с. 196].

3. Спадщина В. О. Сухомлинського з проблеми формування творчої особистості школяра в педагогічній думці зарубіжжя (Ш. Амонашвілі, Н. Басіладзе, М. Библюк, Бі Фуджі, М. Богуславський, І. Буєва, Д. Вайс, Ван Ігао, Е. Гартман, В. Іфферт, М. Красовицький, С. Лашин, М. Мухін, Х. Франгос, М. Ціандзі, Р. Штайник та ін.). Ю. Г. Новгородська стверджує, що аналіз психолого-педагогічних праць зарубіжних учених щодо формування творчої особистості школяра в спадщині В. О. Сухомлинського дав можливість розглянути вчення українського педагога-гуманіста під новим кутом зору, в іншій перспективі. У дослідженні показано, що, незважаючи на різну ступінь глибини й спрямованості аналізу доробку павлиського педагога зарубіжними вченими, вони єдині в одному: теоретичні надбання та практичний досвід із формування творчої особистості школяра, що забезпечували протягом десятиліть успіх у роботі Павлиської школи, результативно можна використовувати і творчо розвивати в умовах сьогодення [2, 196].

У якості висновку Ю. Г. Новгородська підкреслює, що лейтмотивом усіх розглянутих досліджень звучить гуманістична суть педагогіки В. О. Сухомлинського, спрямованої на особистість. Вона констатує, що у вищезазначених працях розглядаються такі концептуальні засади системи визначного педагога, як повага до особистості кожної дитини, визнання її унікальності, неповторності, створення умов для розкриття потенційних можливостей кожної дитини, гуманізація, індивідуалізація навчально-виховного процесу, внаслідок чого учені аналізують доцільність використання обґрунтованих В. О. Сухомлинським ідей та пропозицій у сучасній педагогічній теорії, ведуть пошук можливих шляхів їхнього застосування на практиці. Підкреслюючи сучасність ідей педагога щодо формування творчої особистості школяра, дослідниця акцентує на появі та подальшому розвитку таких практико-орієнтованих напрямів, як особистісно орієнтоване виховання (І. Бех, В. Рибалка, О. Савченко, В. Сериков,

І. Якиманська); педагогіка життєтворчості (В. Доній, І. Єрмаков, Г. Несен, Л. Сохань); педагогіка співробітництва (А. Бойко, М. Касьяненко); технологія розвивального навчання (В. Давидов, О. Дусавицький, В. Ільченко, С. Максименко, О. Савченко), технологія естетико-екологічного виховання «Паросток» (Г. Тарасенко) тощо [2, 196].

Вивчення стану наукової розробки означеної педагогічної проблеми показало, що педагогічний доробок В. О. Сухомлинського постійно перебуває в полі зору дослідників. Ретельний історіографічний аналіз праць підтвердив, що головна увага науковців приділялася системоутворюючому узагальненню педагогічної спадщини видатного педагога. Прикладом цього твердження є дисертація Білецької С. В. «Взаємовідносини учителя і учнів в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» (1994), в якій виокремлено п'ять основних груп праць у хронологічних рамках проведеного дослідження з окресленої проблеми, присвячених вивченню персоналії та спадщини павлиського педагога, – художні твори (А. Губко, І. Драч, Б. Тартаковський, І. Цюпа та ін.); документальні нариси письменників та публіцистів (В. Князюк, Г. Мединський, С. Соловейчик, Б. Хандрос та ін.); дослідження вчених та статті працівників народної освіти щодо формування особистості учнів (М. В. Богуславський, З. І. Равкін, О. В. Сухомлинська та ін.), особистості вчителя (Ю. П. Азаров, А. М. Борисовський, В. С. Юркевич та ін.), організаційно-педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського та її філософських основ (Н. Ф. Буганов, Г. М. Волков, В. І. Войтко, І. А. Зязюн, А. А. Леонт'єв, Є. Г. Родчанін, В. Ф. Святовець, Л. М. Сіднев та ін.); кандидатські дисертації, у яких змістовно аналізується зміст теоретичної та методичної спадщини вченого, його практична діяльність (Л. А. Абрамова (1978), К. Є. Кривошеєнко (1978), Р. А. Позенкевич (1980), В. Є. Свиридова (1981), А. А. Невмержицький (1987), І. Є. Остапйовський (1993), К. А. Юр'єва (1993)); праці зарубіжних вчених із дослідження ідей В. О. Сухомлинського в аспекті критично-конструктивного аналізу гуманістичної спадщини педагога (В. Іфферт,

Є. Гартман), порівняльно-зіставного аналізу ідей павлиського педагога та поглядів представників світової психолого-педагогічної думки Сократа, Ж. Піаже, Л. С. Виготського (Х. Франгос), діяльність Павлиської школи (П. Лазарова, Л. Мілкович) [1, 187–188].

Висновки і перспективи досліджень.

Відтак, значимість педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського та різновекторність напрямів її вивчення викликали у сучасній історико-педагогічній науці потребу виокремлення цілої наукової галузі – сухомлиністики. Слід відзначити, що значна кількість досліджень у рамках цієї галузі зумовила появу низки систематизуючих та узагальнюючих праць, у яких на основі проблемно-тематичного підходу, хронологічного критерію здійснено історико-педагогічний аналіз досліджень вітчизняних учених, присвячених різним аспектам творчої системи В. О. Сухомлинського (з позицій радянської методології, об'єктивно наукового, аксіологічного підходів); визначено основні етапи історичного розвитку сухомлиністики; розроблено типологію наукових підходів до вивчення системи В. Сухомлинського за формою досліджень, характером аналізу спадщини педагога, напрямами розкриття змісту його творчості та зверненням до певних вікових періодів розвитку дитини.

Проведена наукова розвідка щодо виявлення закономірностей у типології підходів вітчизняних учених до вивчення постаті В. О. Сухомлинського як педагогічної персоналії не претендує на охоплення всього кола питань, пов'язаних із розглядом окресленої проблеми. Проте навіть розгляд кількох змістовних досліджень із вивчення спадщини педагога світового виміру В. О. Сухомлинського дає можливість зробити висновок про унікальність його доробку, який становить один із найперспективніших напрямів наукових досліджень в історико-педагогічному дискурсі в аспекті систематизації та ретроспективного видання оригінальних педагогічних праць В. О. Сухомлинського, ретроспекції його ідей у творчості послідовників, наукових розвідок із метою уточнення біографії видатного педагога тощо.

Список використаних джерел

1. Білецька С. В. Взаємовідносини учителя і учнів в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. В. Білецька. — Х., 1994. — 209 с.
2. Новгородська Ю. Г. Розвиток ідей В. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра в педагогічній теорії та практиці сучасної школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Новгородська Юлія Григорівна. — К., 2004. — 217 с.
3. Сараєва О. В. Педагогічна система В. О. Сухомлинського у науковому доробку вітчизняних учених: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Олена Вікторівна Сараєва. — К., 2007. — 240 с.
4. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. — Київ : А.П.Н., 2003. — 68 с.
5. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. — 2007. — № 4. — С. 6—12.

H. V. BIELAN

Kherson

**MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY
OF V. O. SUKHOMLYNSKYI'S HERITAGE: TYPOLOGICAL CONCEPT**

The article presents the review of current scientific approaches to the study of a personality and V. O. Sukhomlynskyi's pedagogical heritage in the works of domestic historians of pedagogy. An attempt to reveal the characteristic features of these works, specify the approaches of modern researchers to studying the heritage of V. O. Sukhomlynskyi in the national historical and pedagogical discourse is made on the basis of these studies. Systematizing and generalizing works are characterized. Historical and pedagogical analysis of national scientists' researches, dedicated to various aspects of creative systems V. O. Sukhomlynskyi, is made in these works on the basis of problem and thematic approach and chronological criterion.

Keywords: historical and pedagogical research, sukhomlynistyka, educational system, typology, scientific approaches.

A. B. БЕЛАН

г. Херсон

**СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ НАСЛЕДИЯ
В. А. СУХОМЛИНСКОГО: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ**

В статье представлено рассмотрение современных научных подходов к изучению личности и педагогического наследия В. А. Сухомлинского в трудах отечественных историков педагогики. На основе этих исследований предпринята попытка выявить типологические черты этих трудов, конкретизировать подходы современных исследователей к изучению наследия В. А. Сухомлинского в отечественном историко-педагогическом дискурсе. Охарактеризованы систематизирующие и обобщающие труды, в которых на основе проблемно-тематического подхода, хронологического критерия осуществлен историко-педагогический анализ исследований отечественных ученых, посвященных различным аспектам творческой системы В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: историко-педагогические исследования, сухомлинистика, педагогическая система, типология, научные подходы.

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2014